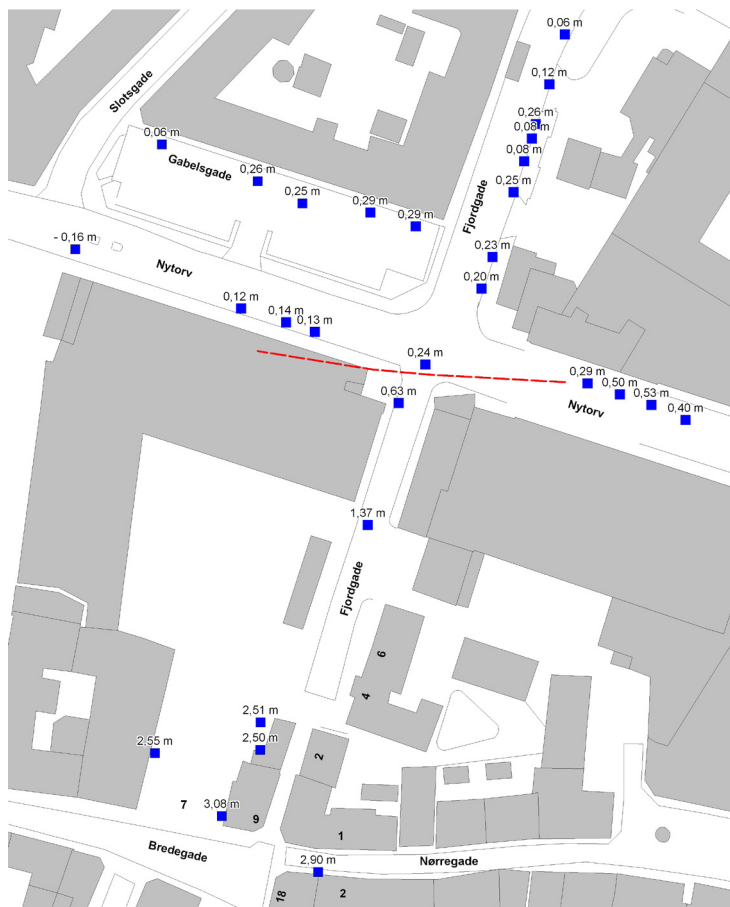


Fjordgadekvarteret – arkæologi på stranden

AF CHRISTIAN VRÆNGMOSE JENSEN

I løbet af Aalborgs mere end 1000-årige historie er byen vokset i højden ved dannelsen af de såkaldte kulturlag, der består af affald fra dyr og mennesker, bygningsrester, gadebelægninger, tusindvis af begravelser og meget andet. Kulturlagene rummer altså hele Aalborgs arkæologiske historie og har samtidig en udstrækning og bevaringsgrad, der kun lader sig sammenligne med få andre danske byer. Med en tykkelse på op til 4-5 m dækker kulturlagene de oprindelige, naturgivne forhold med eksempelvis ældre ålejer og kystlinjer. Forhold, som naturligvis har været altafgørende for placeringen af den ældste bebyggelse. For at forstå byens udvikling i dens ældre historie er det således vigtigt at kende de oprindelige undergrundsforhold og især højdekoterne på disse.



Målte undergrundskoter ved de i teksten omtalte undersøgelser 2001-2009. Med rød stipling er markeret den formodede, oprindelige kystlinie.

Undergrundsforholdene i Fjordgade og den oprindelige kystlinje

I skrivende stund foregår et større omlægningsarbejde af kloakledninger og andre rør- og kabelføringer i Fjordgade, Gabelsgade og den del af Nytorv, der ligger mellem Fjordgade og Slotsgade. De omfattende gravearbejder følges på vanlig vis af museets arkæologer, og oplysningerne, som indsamles her, supplerer flere af de tidligere undersøgelser, der er foretaget i kvarteret. I 2001 og 2005 blev der således foretaget udgravninger i henholdsvis Bredegade 7 og Bredegade 9, der begge ligger ved den sydlige ende af Fjordgade. Senere blev der i 2007 foretaget udgravning i Nørregade 2/Bredegade 18, der også ligger ved den sydlige ende af Fjordgade, og endelig blev der ligeledes i 2007 foretaget en undersøgelse i den nordlige del af Fjordgade og den del af Nytorv, der ligger øst for Fjordgade. Tilsammen giver alle undersøgelserne et godt indblik i undergrundsforholdene, hvilket altså vil sige de oprindelige forhold inden den menneskeskabte kulturlagstilvækst.

Hvis man forestiller sig at gå en tur på den oprindelige overflade, vil man i kvarteret gå på en overflade, der generelt ligger 2-2,5 m lavere end den nuværende. Starter man turen i den sydligste ende af Fjordgade, vil det sige i kote ca. 3 m i stedet for ca. 5,5 m. Bevæger man sig nu i nordlig retning i Fjordgade, falder undergrundskoten betragteligt på strækningen ned til skæringen med Nytorv, hvor undergrundsfladen kan måles til kote ca. 0,24 m. Der findes således et oprindeligt fald på næsten 3 m. På strækningen videre nordpå i Fjordgade sker der til gengæld ikke de store ændringer i højden af undergrundsfladen. Den bølgør tilsyneladende let op og ned med højder på ca. 0,06-0,26 m. Bevæger vi os nu mod vest af både Nytorv og Gabelsgade, ses der ikke nogen markante afvigelser fra disse højder. Kun i den vestligste del hen mod Slotsgade og den forsvundne Lilleå/Peder Barkes Å, synes der at være et fald i undergrundsfladen. I typen af undergrundsmaterialet er der ligeledes en klar forskel fra den plane undergrundsflade i den nordlige del af Fjordgade til den skrånende og højereliggende, sydlige del. Materialet i den sydlige del udgøres af lyst, brunligt, ret gruset sand, der i øvrigt har mørke streger i overfladen efter pløjning med ard. Materialet i den nordlige og plane afdeling udgøres af gråt, finere sand, der stedvist er næsten ler. Det har et indhold af østers- og andre strandskaller, foruden tynde horisonter af ålegræslignende plantedele. Der er tydeligvis tale om fjordbund og tidvist overskyllede strandflader. I tidligere tider har den egentlige kystlinie altså ligget omtrent under den sydlige side af Nytorv. Øst for Fjordgade, hvor der kan måles en mindre stigning i undergrundsfladen, har kystlinjen formentlig skudt sig en anelse frem mod nord, som forløbet af den nu forsvundne gade Kattevad synes at antyde.

Inddragelse af fjordarealer i 1500-tallet.

Byens udvidelse nord for Nytorv er det pågældende sted altså sket på opfyldte strand- og fjordarealer. Spørgsmålene er da, hvornår, hvordan og hvor hurtigt denne opfyldning er sket. Ved både undersøgelsen i Fjordgade i 2007 og de igangværende undersøgelser er der gjort

fund, der giver et indblik heri. Der drejer sig først og fremmest om en række af pæle og andet nedgravet træ, der formentlig har fungeret som en slags faskine eller bolværk, som skulle forhindre en bortskylning af det påførte opfyldningsmateriale. Bolværket blev påtruffet første gang i Fjordgade, lige nord for krydset med Nytorv. Der blev her kun set en kort strækning på knap 3 m. Det var dog tydeligt, at bolværket var orienteret nogenlunde parallelt med Nytorv og dermed altså den oprindelige kystlinie. Ved de igangværende undersøgelser i 2009 er der igen dukket et bolværk op, denne gang omtrent midt i Gabelsgade. At dømme efter orienteringen og afstanden til den oprindelige kystlinie er der tale om det samme forløb, der blev set i Fjordgade. To af pælene fra strækningen i Fjordgade er blevet årringsdateret. Den ene stammer fra et træ, der formentlig er fældet omkring 1530, mens den anden ikke kunne dateres helt så præcist. Dog kunne det siges, at den var fra et træ, der var fældet efter ca. 1490. Foreløbigt ser det altså ud til, at bolværket repræsenterer en kystlinie fra omkring 1530 eller tiden kort herefter. De øvrige fund af genstande i opfyldslagene synes ikke at modsige dette. Ved bolværksstrækningen i Gabelsgade var det tydeligt, at den på et senere tidspunkt var blevet suppleret med ny række pæle sammenfaldende med det oprindelige forløb. Mens det ældre forløb var gravet grundigt ned i fjordbunden, var det senere tømmer kun gravet ned i de tilførte jordlag. Det viser, at bolværket er blevet holdt ved lige, og at fremrykningen ud i fjordarealet måske har ligget stille i en længere periode ved bolværksforløbet. Omtrent halvdelen af tømmeret i det oprindelige bolværksforløb bestod af genanvendte skibsplanker, der var sammenklinkede med jernnagler og kalfatret med dyrehår. Den resterende halvdel udgjordes næsten udelukkende af meget kraftige plankestumper, der måske har været bundplanker i et fladbundet skib eller en pram. Den senere

Bolværksforløbet i Gabelsgade fra 2009-undersøgelsen, set fra sydøst. Det lyse sand på nordsiden af bolværket er aflejret af fjorden i en periode med høj vandstand.



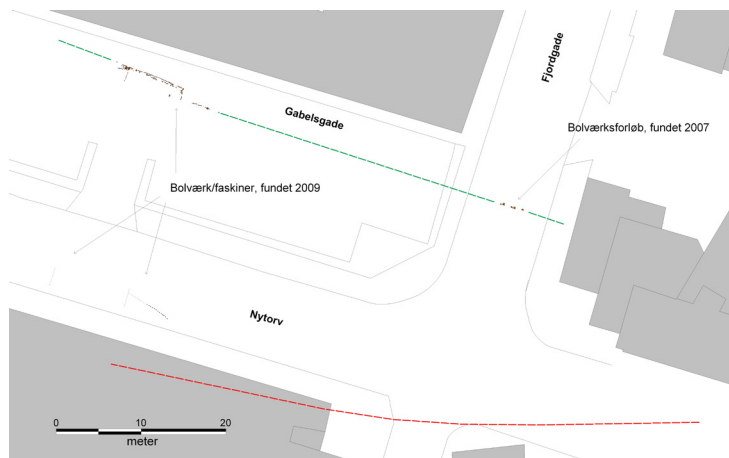


Genbrugte skibsplanker i bolværket i Gabelsgade. Den udsatte placering har især været hård ved jernnaglerne, der har holdt plankerne sammen.

vedligeholdelse af bolværket bestod af kløvede og ellers utilvirkede træstammer, der må være skabt til formålet. Desværre var der tale om en løvtræssort, der ikke egner sig til årringsdatering. Ved bolværksforløbet i Gabelsgade kunne det iagttages, hvorledes fjorden i en højvandsperiode havde aflejret sand op mod bolværkets nordside. Sandet var aflejret i en højde på op til kote ca. 72 cm. Den vestlige del af bolværksstrækningen i Gabelsgade foretog et ca. 140 cm langt fremspring mod nord. Dette fremspring skyldes måske, at der det pågældende sted har været et grundskel, hvor den vestlige grundejer på daværende tidspunkt var en anelse mere ihærdig i sin inddragning af fjordarealer end den østlige nabo.

De fundne keramikskår og andre genstande tyder på, at det fundne bolværksforløb repræsenterer den ældste, større opfyldning, der

De fundne bolværksforløb og faskiner/begn ved undersøgelserne i 2007 og 2009. Med rød stiplede linje er markeret den formodede oprindelige kystlinje. Med grøn stiplede linje ses den formodede kystlinje midt i 1500-tallet. Nord opad.



blev foretaget ud i fjordarealerne. Der blev dog fundet rester af mere beskedne anlæg, som måske skal tolkes som de indledende manøvrer i opfyldningsarbejdet. Det drejede sig om hegnslignende konstruktioner, der måske har indgået i opfyldningsarbejdet som en slags faskiner. Hegnspælene var nedbankede i fjordbunden, hvorefter der var flettet fingertykke vidjer omkring dem. De såkaldte hegnsførøb blev først påtruffet i Nytorv, hvor der både fandtes et forløb nærmest parallelt med kystlinjen og to forløb vinkelret derpå. Senere blev der påtruffet et lignende forløb under selve bolværket i Gabelsgade og med helt sammenfaldende orientering. Under bolværket dannede hegnsførøbet et hjørne, hvorfra forløbet fortsatte i sydlig retning, ind mod den gamle kystlinie. Det sidstnævnte forløb er næsten helt sammenfaldende med de senere tiders matrikelstel, og det kan måske være oprindelsen til den matrikel mod vest, der kommer til at lægge grund til den såkaldte Gabelsgård på Slotsgades østside. Øst for denne matrikel anes desuden et op til 9 m bredt område, der afgrænses af de fundne faskiner/hegn. Det er fristende at tolke området som et fællesareal, der var tiltænkt en rolle som adgang eller vejforløb til fjorden.

Fund fra opfyldslagene

Opfyldningen i begyndelsen af 1500-tallet frem til bolværksforløbet og den senere opfyldning, der foretages nord for dette, er hovedsageligt udført med en blanding af organisk affald, teglbrokker og sandlag. Lagene indeholder mange keramikskår og andre genstande, der medvirker til at datere opfyldningen. Vigtigst er fundet af en Christian III skilling fra 1536, der blev fundet i Nytorv og dermed i opfyldningen inden for bolværket. Tæt ved mønten fandtes desuden en armbrøstbolt. Spidsen er slået skæv, hvilket tyder på, at bolten har været affyret. Med den omtrentlige datering kan man forestille sig, at armbrøsten er affyret i forbindelse med kampene under Grevens Fejde i 1534-1536. Fra opfyldslagene, der er tilkommet på nordsiden af bolværket og dermed formentlig efter 1530'erne, findes der et meget varieret fundmateriale af keramiktyper, der bl.a. udgøres af skår fra lokalt lertøj, rhinsk stentøj af forskellige typer, tysk Wandfried lertøj, diverse fajancer, kinesisk porcelæn og glaserede kakler fra fornemme kakkellovne. Dateringsmæssigt stammer keramikken især fra 1500-, 1600- og 1700-tallet og indeholder som forventet ikke skår, der med sikkerhed er ældre end 1530'erne. Blandt lerprodukterne er der desuden stumper af kridtpiber, der først bliver almindelige fra omkring 1600. Fra den yngre opfyldningsfase på nordsiden af bolværket stammer også to blyplomber, hvoraf den ene har siddet på en importeret rulle klæde fra Göttingen med byens garantistempel for kvaliteten. Den anden klædeplombe, der formentlig viser rester af en persons private bomærke, kan ligeledes stamme fra en importeret klæderulle, hvor den har siddet som væverens eller farverens garantistempel. Begge plomber dateres til 1500-1600-tallet. En tredje og meget beskadiget plombe fandtes desuden i opfyldslagene i Nytorv. Fra arealet på nordsiden af bolværket skal endelig omtales et sjældent fund, der kan fortælle sin helt egen lille historie. Det drejer sig om et



Christian III skilling fra 1536. Fundet i opfyldslagene i Nytorv.



Armbrøstbolt fundet i opfyldslagene i Nytorv. Længde 5,4 cm.

pilgrimstegn af en legering af bly og tin, som har kunnet købes ved et af middelalderens mange valfartssteder. Tegnet blev ikke fundet i opfyldslagene, men derimod indlejret i toppen af det underliggende strandsand. Det er altså enten tabt på stranden eller smidt i vandet inden opfyldningen. Desværre er toppen af tegnet brækket af. Men heldigvis blev der i 1970 fundet et formentlig identisk tegn i Århus. Heraf fremgår, at tegnet forestiller en biskop med bispestaven i den venstre hånd. På Århustegnet ses det desuden, at den højre arm synes at holde om en aflang, tynd genstand, der i toppen ender i to aflange spidser. Spidserne svajer væk fra kroppen og skal måske forestille et palmeblad, der samtidig symboliserer, at der er tale om en martyrbiskop. Det kan dog også tolkes som en hånd løftet til velsignelse med to meget lange fingre. Nederst på tegnene ses en indskrift med tre bogstaver, der typemæssigt hører hjemme i perioden ca. 1350-1550. Desværre er det endnu ikke lykkedes at tyde indskriften, og endnu engang må det erkendes, at tegnets hjemsted forbliver ukendt. Det skal dog ikke helt skal afholde os fra at give et par løse gæt.

Blandt middelalderens mange valfartssteder var der adskillige, der havde en biskop som den religiøse kultfigur, hvilket giver mange muligheder for hjemstedet. Eksempelvis kan der nævnes martyrbiskoppen Skt. Leodgar i Autun, Frankrig, der blev blindet inden sin halshugning i år 679, eller eksempelvis Skt. Liborius, der var kultfigur i Paderborn, Tyskland. Men hvorfor overhovedet kigge udenlands? Interessant er det nemlig, at der nu optræder to identiske tegn fra dansk jord, mens der efter den indledende søgning i udenlandske fund tilsyneladende ikke findes nøjagtige paralleller her. Betyder det, at vi måske skal lede blandt de danske valfartssteder? I så fald vil det være mest oplagt at gætte på Rye i det midtjyske eller Holmstrup i Vestsjælland, der begge havde biskoppen Skt. Søren som kultfigur. Under alle omstændigheder er tegnet endnu en brik til fortællingen om de pilgrimsrejser og den valfart, der har været fra middelalderens Aalborg. Fra de ca. 12 tegn, der indtil videre er fundet i byen, er der vidnesbyrd om valfartsmål, der spænder lige fra Vadstena i Sverige, over Kliplev i Sønderjylland til Santiago de Compostela i Spanien. De fleste tegn er fundet med den moderne brug af metaldetektor, og det må derfor forventes, at fundmængden og dermed kendskabet til denne næsten ukendte side af Aalborgs middelalder vil blive forøget ved kommende undersøgelser.

Garveri i Fjordgade

Vi bevæger os nu til den sydlige del af Fjordgade og dermed op på sandbanken med byens oprindelige bebyggelse. Ud for skellet mellem nr. 4 og nr. 6 blev der fundet rester af et stort bødkret og nedgravet kar, som har været omtrent 156 cm i diameter ved bunden. Karret indeholdt rester af en kompakt masse, der hovedsageligt bestod af kalk. Denne slags nedgravede kar er fundet ved andre undersøgelser i byen; eksempelvis på den nærliggende grund Bredegade 7 og i Boulevarden ud for nr. 7. I tilknytning til karrene disse steder blev der fundet lag af egebark og dyrehår, der viser, at karrene har været benyttet i forbindelse med garvning af huder og skind. I kalkbadene har

hår og fedt løsnet sig, så det har kunnet fjernes. Der var kun bevaret en mindre del af det nyfundne kar i Fjordgade, hvilket skyldes, at der på et senere tidspunkt var blevet nedgravet et andet kar delvist oveni. Af dette var der kun bevaret rester af tøndebåndene af træ, hvorfor det ikke kan siges, hvad det har indeholdt. Til gengæld blev der i fyldjorden omkring tøndebåndene fundet genstande, der kan give et fingerpeg om nedgravningstidspunktet for dette yngre kar. Først og fremmest blev der fundet skår af renæssancens kendte drikkeglas, de såkaldte pasglas. Glassets væg er kun 1 mm tyk, og man må imponeres over den håndværksmæssige kvalitet. Samtidig forstår man, hvorfor næsten ingen af denne ellers almindelige glastype har overlevet til nutiden. Det andet fund kan ligeledes dateres til renæssancen og udgøres af en såkaldt regnepenning. Det er en møntlignende metalskive af messing eller en lignende, gullig legering. Regnepenningene har været brugt ved regning på linjer på et regnebræt eller regnebord. Metoden, der har været almindelig til i hvert fald op i 1700-tallet, kan sammenlignes med regning på en kugleramme. Langt de fleste af regnepenningene blev fremstillet i Nürnberg, hvilket da også gælder fundet fra Fjordgade. Den er fremstillet af Hans II Krauwinckel engang i perioden 1586-1635. Det yngre kar er altså nedgravet efter 1586 og snarest engang i 1600-tallet. Garvekarret var ikke nedgravet væsentlig dybere end det yngre kar og er formentlig ikke ældre end 1400-1500-tallet. Dermed kan garverivirkesomheden være samtidig med en del af den garvning, der er foregået kun få meter vestligere på grunden Bredegade 7. Der blev fundet rester af tre nedgravede kar, der dateredes til ca. 1400-1450. Kun den sydligste del af Fjordgade har bevaret sin oprindelige, smalle bredde, mens gaden i øvrigt er blevet udvidet. Det betyder, at fundstedet for karrene oprindeligt hørte til på gadens østside, inde på en grund, der strakte sig helt op til Nørregade. Her er dele af grundens hovedbygninger fra renæssancen endnu bevaret. Pasglasset og regnepenningen stammer med stor sandsynlighed fra netop disse huse.

Afslutning

De arkæologiske undersøgelser viser, at det første betydelige skridt i byens inddragelse af fjordarealer i Fjordgadekvarteret blev foretaget i 1500-tallet. Det svarer nogenlunde til forholdene på den vestlige side af Østerå i kvarteret nord for Bispensgade. Skriftlige kilder og kendskabet til daterede bindingsværksgårde i kvarteret omkring Jomfru Ane Gade og Vesterå viser, at også nye arealer her bliver bebygget i 1500-tallet. Inddragelsen af fjordarealerne i Fjordgadekvarteret synes at have været relativt mere beskedne, hvilket formentlig både hænger sammen med en mere perifer beliggenhed i forhold til byens åhavne og desuden beliggenheden ved kongens befæstning, Aalborghus Slot. Befæstningen påbegyndes ude i strandarealerne i 1535, hvorefter der bygges på anlægget de næste par årtier. Med stor sandsynlighed er det fundne bolværk altså samtidig med det langvarige slotsbyggeri, hvilket satte en naturlig grænse for, hvor langt opfyldningen kunne strækkes mod nord. Da slottet netop var opført som en befæstning, var det vigtigt, at der ikke lå huse for tæt på. De, der allerede lå ved



Pilgrimsmærke fundet i den østlige ende af Gabelsgade. Toppen er afbrækket. Højde 3 cm.



Pilgrimsmærke fundet i Århus i 1970. Formentlig identisk med det nyfundne mærke i Gabelsgade. Foto: Moesgård Museum, Århus.



*Regnepenning. Slået af
Hans II Krauwinkel
(1586-1635) i Nürnberg.*

*Rest af et trækar til garvning.
Fra 1400-1500-tallet. Fundet i den sydlige
del af Fjordgade, ud for
nr. 4/6. Fotograferet efter
optagning.*

*Fjordgadekvarteret. Ud-
snit af matrikelkort fra
1872.*

Østerå på befæstningens vestside, blev således nedbrudt. Selvom slot-
tets status som en stærk befæstning næsten opgives allerede under
opførelsen, er det dog først i 1700- og 1800-tallet, der for alvor bliver
bebygget i Fjordgadekvarterets nordlige del på slottets østside.

